

İLLİYET PROBLEMİNİN DOĞUŞU

Arş. Gör. Ruhattin Yazođlu

İllyet probleminin doğuşuna geçmeden önce; illet, illiyet kavramları ve çeşitleri hakkında kısaca bilgi vermeye çalışalım.

İllet (cause): Bir mevcut veya hadiseyi meydana getiren şeydir¹.

Aristo "İllet" kelimesinden ne anladığını şöyle izah ediyor: Sebep, birşeyi, bu şeyin bir parçası olarak meydana getiren mündemice maddedir. Mesela tunç heykelin, gümüş bardağın sebebidir; bunun gibi tunç ve gümüşün neveleri de Aristo düşüncesinde sebep olarak kabul edilir. İkinci olarak form veya model anlamına gelir. Yani bir şeyin formu o şeyin aynı zamanda ne olduğunun, mahiyetinin tanımıdır. Sebep, üçüncü olarak değişimin ve sukunetin kendisinden başladığı ilk ilkedir. Mesela bir karar veren eylemin, baba çocuğun bir sebebidir. Aristo, dördüncü manasında sebebe gaye, yani bir şeyin kendisi için olduğu şey anlamını verir. Mesela sağlık, gezinti yapmanın sebebidir. Çünkü "İnsan niçin gezinti yapar?" sorusuna, "Sağlıklı olmak için" cevabını verir². Görülüyor ki, Aristo "sebep" kelimesine muhtelif manalar vermektedir.

İsmail Fenni, illet kavramını şu şekilde tasnif etmektedir:

a-Arızî İlet: Bi'l-araz sebeptir. Sıhhi ve mutedil bir gıda, kuvvet ve sıhhatin zati sebebidir. Fakat bir kısım arazdan dolayı bir illetin arızî sebebi olabilir. İshal veren şey bağırsakların yumuşaklığı için zati sebep, bu yumuşaklığın vucuda getirdiği serinliğin arızî sebebidir³.

b-Tam İlet: Müsebbebin varlığı ancak kendisine bağlı olan sebeptir⁴.

c- Nâkıs İlet: Müsebbebin varlığı kendisine bağlı olan, fakat, yalnız onun varlığıyla müsebbebin vucuda gelmediği sebeptir. Mesela

¹ Ertuğrul, İsmail Fenni, Lügatçe-i Felsefe, İstanbul, 1341, s. 85.

² Aristoteles, Metafizik, trc. Ahmet Arslan, c.1, İzmir, 1985, s. 241.

³ Ertuğrul, a.g.e., s. 85.

⁴ Ertuğrul, a.g.e., s. 86.

doğramacılık kırmaya dayanır. Fakat, yalnız bir kere kırmakla insan doğramacı olamaz⁵.

d- Yakın ve Uzak İlet: Bir saatin yelkovan veya akrebinin hareketinin yakın sebebi, bu iğneyi tutan çarktır. Bu saatin uzak sebebi ise, zemberektir⁶.

e- Asli İlet: Maddi sebeple suri sebebin müsebbebi teşkil ettiği için bunlara asli veyahut hakiki illet denir⁷.

f- Harici İlet: Fail sebep ile gai sebebin müsebbebi teşkil etmedikleri cihetle bunlara gayri asli veyahut harici illet denir⁸.

g- Maddi İlet: Bir şeyin onunla bilfiil kuvve olduğu sebeptir. Demirin karyolanın maddi sebebi olduğu gibi.

h- Suri İlet: Bir şeyin onunla bilfiil bulunduğu sebeptir. Karyolanın sureti gibi.

i- Fail İlet: Tabii fiili ile müsebbebi meydana getiren sebeptir.

i- Gai İlet: Bir şeyin bina kılındığı maksattır. Üzerinde yatılmak karyolanın gai sebebidir⁹.

İllyet ise, sebep ile sonuç arasındaki bağlantının zorunluluğunu dile getiren ilkedir¹⁰. Her etkinin zorunlu olarak bir sebebi vardır¹¹.

İllyet Prensiptinin Çeşitleri:

a- Tecrübi İllyet: Bir hadisenin onsuz hiçbir vakitte husule gelmediği hadiseden veya her vakit onların katılmasıyla meydana

⁵ Ertuğrul, a.g.e., s. 86.

⁶ Ertuğrul, a.g.e., s. 86.s

⁷ Ertuğrul, a.g.e., s. 87.

⁸ Ertuğrul, a.g.e., s. 87.

⁹ Ertuğrul, a.g.e., s. 86; Ayrıca bkz., Runes, Dagobert D., Dictionary of Philosophy, New Jersey, 1961, s. 47; Birand, Kâmiran, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, Ankara, 1964, s. 79.

¹⁰ Ertuğrul, a.g.e., s.85; Runes, a.g.e., s. 47; Akarsu, Bedîa, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1984, s. 132.

¹¹ Akarsu, a.g.e., s. 132.

geldiği hadiselerden ibarettir.

b-Metafizik İlliyet:Sadece bir hadisenin değil, bir vucud-i faalın, bir cevher-i faalın, bir kuvvet ve kudretin illiyetidir. "Allah, alemin sebebidir." denilmesi bu çeşit illiyettendir¹².

c-İntikali illiyet:Sebepe olan fiilin bir cevherden diğerine intikali suretiyle olan illiyettir.

d-Zatî İlliyet:Kendi iradesi kendi keyfiyyetini meydana getiren cevherin illiyetidir. İntikali illiyetin mukabili olduğundan zatîyye ifadesi tercih edilmiştir.

e-Mebde-i İlliyet: "Hiçbir şey sebepsiz değildir" veyahut "Her hadisenin bir sebebi vardır" şeklinde ifade edilir¹³.

İlliyet probleminin doğuşuna bir göz attığımızda bu problem, Demokritos (M.Ö.420)'un illiyet bağlantısından bahsetmesiyle başlamış, Aristoteles (384-322)'in meydana gelen herşeyin bir sebep yoluyla ortaya çıktığını ifade etmesiyle gelişme zemini bulmuştur¹⁴. Daha sonra felsefe tarihinin önemli bir bölümünü teşkil eden İslâm felsefesi döneminde konu, enine boyuna tartışılmış, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi filozoflar orijinal görüşler üretmişlerdir. Tabiat bilimlerinin gelişmesiyle illiyet meselesi açıklık kazanmıştır.

David Hume (1711-1776), illiyet kavramını eleştirerek, illiyete inanmanın çağrışımlara ve alışkanlıklara dayandığını öne sürmüştür¹⁵. Hume'a göre, gerek düşünceler ve gerek duygular birbirini çağırırlar. Aklı idare eden sebep-sonuç kanunu böyle bir çağrışımın ürünüdür. İlk bilgiler duyular halinde eşyadan bize geliyor, sonra bu duyular, aralarında çağrışımlar yaparak aklın prensipleri meydana gelmiş oluyor¹⁶. Ona göre sebep-sonuç ilkesi, olguları hep yanyana görmekten ötürü bizde doğan bir alışkanlıktan ibarettir¹⁷. Kant (1724-1801), illiyeti düşünmemenin ilk biçimi olan

¹² Ertuğrul, a.g.e., s. 85.

¹³ Ertuğrul, a.g.e. s. 85.

¹⁴ Akarsu, Bedia, a.g.e., s.132.

¹⁵ Aynı eser, aynı yer.

¹⁶ Yüksel, Emrullah, Amidi'de Bilgi Teorisi, İstanbul, 1991, s. 61.

¹⁷ Öner, Necatî, Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri,

kategorilerden biri olarak bellirler. Kant'a göre sebep-sonuç bilgi için zorunlu olan bir kavramdır, deneyden gelmez, ama yalnızca duyulur dünyada geçerlidir¹⁸. Her iki görüşte sebep-sonuç ilişkisi suje'de olan bir şeydir. İlmî çalışmalarda ise sebep-sonuç ilişkisinin varlıkta olduğu kabul edilir¹⁹. S. Mill (1806-1873), Spencer (1820-1903) gibi filozoflar sebep ve sonucun yalnızca deneyden geldiğini ve tümevarım yoluyla kazanıldığını öne sürerler²⁰. Yeni fizikçiler (endeterminist fizikçiler) illiyet ilkesinin uygulanmasının sınırsızlığına karşıdırlar; onlara göre illiyetten bir hipotez olarak, bir araştırma ilkesi, ihtimal teorisi²¹ olarak yararlanılabilir. Materyalistler, illiyetin yalnızca tabiatta değil hayat olaylarında, ruhi hayatta ve tarihte de geçerli olduğunu savunurlar²².

Yeniçağ felsefesinde ise, illiyet kanununun deneyden bağımsız, deneyden önce bilinebilen bir önerme olarak ispatlamak için birçok deneme yapılmıştır. 18. yüzyılda Christian Wolff (1679-1754) illiyet kanununun geçerliliğini kabul etmenin çelişkiye düşüreceğini ispatlamaya çalışmıştır. Wolff'un dediği şudur: bir obje sebepsiz meydana geliyorsa, bu, o hiçten meydana geliyor, böyleyse "hiç" onun sebebidir demektir. Ama "hiç" bir şeyi yaratamaz, dolayısıyla "hiç" bir sebep değildir²³.

Buradan illiyet ilkesine bağlı olarak determinizm ilkesi ortaya çıkar. İlmî anlamdaki determinizm, önceden görme ile ilgilidir. Bazı şartlar tam olarak bilindi mi sonra gelecek vakalar önceden görülebilir. Kâinattaki olaylar birbirine zorunlu olarak sebep-sonuç

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1969, C. 17, s. 299.

¹⁸ Akarsu, Bedia, a.g.e., s.132.

¹⁹ Öner, Necati, Manuğun Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri, s. 299.

²⁰ Runes, a.g.e., 48.

²¹ İhtimal teorisi için bkz. Hick, John H., Philosophy of Religion, New Jersey, 1983, s. 27.

²² Akarsu, Bedia, a.g.e., s.132.

²³ Von Aster, Ernest, Bilgi Teorisi ve Mantık, trc. Macit Gökberk, İstanbul, 1972, s. 139.

bağı ile bağlıdır. Aynı sebepler aynı sonuçları meydana getirir²⁴.

19. yüzyıl bilim adamlarında, kâinatta mutlak bir determinizm olduğu fikri hakimdi. Bunların başında Laplace (1749-1827) gelir. Laplace'e göre olaylara yüksekte bakan bir dev için onların şimdiki halleri gibi geçmiş, gelecek bütün halleri birden kavranır, böyle bir gözlemci için önceden görülmeyecek hiçbir şey yoktur²⁵.

Böyle mutlak bir determinizmin ispat edilemeyeceğini, bütün fiilleri bilmenin pratik bir imkanı olmadığını Max Planck gösterdi. Ona göre; "Eskiden müsbet ilimlerin en şaşmazı olarak tanınan ve kanunlarına dış alemin gerçek ifadesi ve mutlak bir hakikat gözüyle bakılmaya alışılmış bulunan fizik ilmi de irrasyonel unsurları muhtevî bulunmaktadır. Bu hal, beşer ilminin kendi meselelerini hiçbir zaman tamamıyla çözmeye muktedir olamayacağını bize göstermektedir. Çünkü son hedef, metafizik neviden olup, her çeşit tecrübenin ötesinde bulunmaktadır."²⁶ Böylece Laplace'ın mutlak determinizmi özellikle metodolojik bir eleştirmeye hedef oldu. Bu eleştiriler, alemde mutlak bir determinizmin olmadığını değil, fakat onun ispat edilemeyeceğini gösteriyor. Determinizme yapılan bu metodolojik eleştiriler, illiyet kavramını pek sarsmaz. İlliyet kavramında bir krizin doğmasına sebep Heisenberg'in "kesinsizlik ilkesi" olmuştur²⁷. Ünlü fizikçi Heisenberg'in mikrofizik alanda ortaya koyduğu "kesinsizlik ilkesi" tabiiat kanunlarında bir zaruret olmadığını ortaya koymuştur²⁸.

²⁴ Öner, a.g.e., s. 299; krş. Bolay, S. Hayri, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ankara, 1987, s. 46 vd.

²⁵ Öner, a.g.e., s. 299.

²⁶ Yüksel, Emrullah, Kelam Dersleri (İlahiyat ve Nübüvvet), Ankara, 1986, s. 61.

²⁷ Öner, a.g.e., s. 299.

²⁸ Yüksel, Kelam Dersleri, s. 61.